

Az *Inside Information* a BLDSC kísérlete arra, hogy megjelenjen ezen a piacon. Jelenleg havonta megjelenő CD-ROM-okon használható a központ több mint 10 000 legfrekvenciáltabb folyóiratának elektronikus tartalomjegyzéke. (Rövidesen ez a szolgáltatás is – mint a Faxon Finder – beépül a BIDS-hálózatba.)

A *SwetsScan* mintegy 7000 folyóiraatra kiterjedő szolgáltatása több szempontból eltér az előzőektől. Nem begépelik, hanem szkennelik a tartalomjegyzék-oldalakat, s nem általában, hanem elsősorban az egyes könyvtárakra szabva, az általuk előfizetett folyóiratokra alapozva kínálják a szolgáltatást.

Nem lehet e szolgáltatásokról az *ISI Current Contents*, mindezek elődjének említése nélkül szólni. A ma már nyomtatva, mágneslemezen és online is elérhető szolgáltatás szakterületi jellegű, és kisebb mennyiségekkel operál, mint az előbb említettek.

Kétségtelen, hogy e szolgáltatások piaca a közeljövőben tovább nő. A könyvtárak (és használók) igénylik a cikkekről való tájékozódás lehetőség-

gét, mind az állományukban levő, mind az abból (esetleg anyagi okok miatt) hiányzó folyóiratokból. Az egyes cikkek gyors eljuttatása az igénylőhöz épp akkora üzlet lesz a kiadók számára, mint a teljes folyóirat-előfizetés. Ugyanakkor egyre több tevékenységet kezelnek automatikus módon a számítógépes hálózatok. Az olvasó, ha talál egy őt érdeklő cikket, mielőbb az íróasztalán (vagy az íróasztalán álló számítógépen) akarja látni, s a könyvtár dolga, hogy honnan és hogyan szerzi azt be. Bár a hozzáférés forradalma és a folyóiratárak krízise a periodikagyűjtemények kezelését új dimenziókba vezeti, a formátumok és elérési módok változása ellenére a folyóirat-könyvtáros hagyományos feladatköre a belátható jövőben megmarad.

WOODWARD, H.: *The impact of electronic information on serials collection management.* = *IFLA Journal*, 20. köt. 1. sz. 1994. p. 35–45./

(Mohor Jenő)

Csengő, könyv és költségvetés: az elektronikus könyvtári források költségeinek leszorítása

Az elektronikus formában hozzáférhető, és a használók egyre szélesebb körében igényelt információforrások szaporodása, a használatukhoz szükséges mind tökéletesebb hardver és szoftver – úgy tűnik – soha nem csökkenő terheket ró a könyvtárak költségvetésére. A hozzáférés és a birtoklás között egyensúlyozva, az elektronikus információhoz kapcsolódó költségek tervezése során több sajátos szempont merült fel. Vajon lehet-e egyáltalán szó tervezésről egy olyan területtel kapcsolatban, amelynek fejlődése rendkívül, szinte beláthatatlanul felgyorsult? Ahol a nyolcvanas évek közepén még ötéves amortizációjú gépek utódai ma már hat hónap alatt elavulttá válnak? Néhány szemponttal, elvvel azért lehet segíteni a költségvetés elkészítését.

A költségvetés forrásainak problémái

Először is le kell szögezni, hogy a költségvetés csökkentése nem csak káros következményekkel járt, mert rákényszerítette a könyvtárakat az önvizsgálatra, szervezetük és küldetésük átgondolására, és a prioritások átrendezésére a legalapvetőbb feladat, a használók szolgálata érdekében. Hatékonyságra törekedve meg kellett vizsgálni, mi az, ami a könyvtárban működik, és mi nem. A számítógépes szolgáltatások mindkét csoportba tartozhatnak.

A használók általában lelkesen fogadják mind az online, mind a CD-ROM szolgáltatásokat, amelyek megkímélik őket a nyomtatott indexek és a hatalmas cédlakatalógusok fáradságos böngészésétől. Nagy nehézséget jelent viszont a könyvtáraknak előteremteni a bevezetett elektronikus szolgáltatások fenntartásához, folytatásához, bővítéséhez szükséges pénzforrásokat. Manapság azzal a problémával találják szemben magukat, hogy bármilyen áron, de biztosítaniuk kell azokat a számítógépes szolgáltatásokat, amelyek néhány éve „luxusnak” számítottak.

A használók ugyanis létfontosságúnak tartják a gyors, naprakész információszolgáltatást. Ez az, amiért hajlandók a könyvtár mellé állni, és ezen igényüket fogalmazzák meg az igazgatótanácsokban, az intézményvezetésnek, a kormányzatnak stb. A szolgáltatások magas szintű, folyamatos biztosítása tehát egyben eszköze a használók, és rajtuk keresztül a fenntartók megnyerésének.

A költségvetés tervezésének elvei

A költségvetés készítésének lépései ugyanazok, mint más szolgáltatások esetében: tervezés, a források elosztása, a kiadások figyelemmel kísérése, korrekció, vagy a források átcsoportosítása a célok elérése érdekében. Érdemes költségvetési

bizottságot létrehozni, amely öt – de inkább csak három – évre előre tervez, így minden költségvetés egy hosszabb távú koncepcióba simul. A „gyarapítási keret” helyett inkább információs vagy információ-hozzáférési keretről kell beszélni, és ilyen tágabb értelemben gondolkodni.

Szinte minden könyvtárnak vannak már tapasztalatai CD vagy online szolgáltatásokkal, és többé-kevésbé az ezekhez kapcsolódó költségekkel is tisztában vannak. A teljes pénzügyi ellenőrzéshez azonban még néhány dologgal számolni kell. Az első a szolgáltatások megindításához szükséges *eszközpark*. Ezzel kapcsolatban – ha az olyan alapvető döntéseket már meghozták, hogy hálózatban kívánják-e működtetni a rendszert, legyen-e letöltési, nyomtatási lehetősége a használóknak stb. – a szoftverforgalmazók pontos adatokkal szolgálnak. Nem szabad persze megfelelni a mellékkiadásokról, pl. a bútorokról valamennyi munkaállomás számára.

Nem különösebben nehéz az induló *szoftver* árait megállapítani: mind az adatbázis-előfizetés, mind a hozzáférést biztosító szoftvermodulok ára stabil. A rendszer bevezetésének *személyzeti* igénye sem túl nagy: a meglévő személyzet egy-egy tagja szívesen magára vállalja a gépesítéssel kapcsolatos feladatok összehangolását, meghatározza az adatbázis kiválasztásának kritériumait, felkészíti a munkatársakat, használói segédleteket készít stb. Az első év után rendszerint több munkatársra is szükség lesz.

A *rejtett* – előre nem látható – *költségek* megnehezítik a tervezést. A legkövetkező költségvetés-készítés után is felmerülnek olyan kiadások, amelyekre nem számítottak, és ezek szinte lehetetlenné teszik a tervezést. Milyen területeken fordulnak elő ezek a kiadások? A számítógépes szolgáltatásoknak is kell propaganda: a leghatékonyabb a használók számára kitért terminál, amely előbb-utóbb odacsalja az olvasókat (még akkor is, ha nem ez a nekik legmegfelelőbb keresési eszköz), és a használat minden várakozást felülmúl.

Az *erőteljes használat* súlyos költségvetési következményekkel járhat. Először: a használt hardver élettartama a „normálisnak” töredékére csökken. Másodszor: a használat új igényeket generál – több állomás, az adatbázis párhuzamos használata, új adatbázisok megvásárlása stb. A számítógépes szolgáltatások *kihasználtsága* viszont nemcsak a befektetéseket teszi feleslegessé, hanem más helyről von el forrásokat, és ezzel okoz károkat.

A *tényleges személyzeti kiadások* is nőnek, mert az olvasószolgálati és rendszerkarbantartó személyzet rengeteg időt tölt majd el a használók oktatásával, a hardver- és szoftverproblémák kiszűrésével, megoldásával stb. Valamennyi munkatársat ki kell képezni a rendszer használatára és a

használók támogatására – ennek a költségeivel is számolni kell. A meglévő munkatársak megnövekedett terhelésén túl előbb-utóbb szükség lesz egy főfoglalkozású rendszergazdára is, aki a folyamatos karbantartást és hibaelhárítást végzi.

A korszerűsítés feltételei

A *hardver korszerűsítésének* lehetőségei végtelenek. Az eszközpark három követelménynek feleljen meg: legyen gyors, jó és olcsó. A technikai fejlődés jelenlegi szintjén a három közül egyszerre csak két feltétel teljesíthető: a hardver vagy gyors és jó, vagy gyors és olcsó, vagy jó és olcsó. Tudnunk kell, hogy mit választunk, mikor és milyen forrásból fedezzük az árát. A *hardver karbantartása* is elengedhetetlen feladat.

A nyilvános munkahelyeken a *letöltési és nyomtatási* lehetőség biztosításának költségeiről is gyakran meg kell beszélni. Az ingyenes nyomtatás sem olcsó (papír, festék), de a szolgáltatás megfizettetése is nagy kezdő beruházással (számláló, használói kártya stb.) jár.

A *rendszer dokumentációjáról* általában nem beszélnek külön a forgalmazók, pedig a lehető legteljesebb műszaki és használói ismertetőkre, a rendszerrel kapcsolatos oktatási lehetőségekre mind-mind számítani kell. S ezek gyakran nem olcsók.

Komoly dilemma elé állítja a könyvtárat, hogy a szolgáltatások népszerűsége miatt alighogy megindítják őket, máris szűkös a kapacitásuk. Mi a „jó szolgáltatás”? Mindenkinek biztosítani kell a hozzáférést? Kutyaszorítóba kerül a könyvtár, ha nem készül fel a váratlan és rejtett költségekre, és nem képes a rendszert karbantartani, fejleszteni, vagy a letöltést, nyomtatást biztosítani.

Néhány alapszabály, stratégia segít e költségvetési csapdák elkerülésében. Kulcsfontosságú, hogy a könyvtárvezetésnek és a fenntartóknak pontos képük legyen arról, milyen technikai háttérre, folyamatos fejlesztésre van szükség; miben áll a szolgáltatás, és hol a helye a többi prioritás között.

Szintén alapvető a számítógépesítés visszatérő költségeinek megállapítása. A rendszer bevezetése nagyobb egyszeri kiadást igényel, de vannak a rendszer működtetéséhez és fejlesztéséhez szükséges folyamatos kiadások is (személyi kiadások, anyagok, szoftverjogdíjak stb.).

A költségvetéshez sohasem lehet mereven ragaszkodni. Különösen igaz ez a számítógépes szolgáltatásokra, ezért célszerű tartalékokat képezni az előre nem látott kiadásokra. Ez egyben arra is lehetőséget ad, hogy a felmerülő igények kielégítése, a kedvező lehetőségek megragadása érdekében rugalmasabban kezeljék a rendelkezésre álló alapokat.

Egyéb források?

A könyvtáraknak sokkal aktívabban kellene keresniük a külső finanszírozási lehetőségeket: a rendszerforgalmazók támogatását, a más használói csoportokkal közös fenntartást, az alapítványi támogatásokat, ajándékokat stb. Ma már könnyebb a potenciális pénzforrásokat az elektronikus szolgáltatások jelentőségéről és hasznáról meggyőzni, mint néhány éve. Sőt, a kevésbé használt nyomtatott termékek árát is át lehet csoportosítani az új területre.

Legyen bár elégséges a költségvetés, és biztonságosak a tartalékok, a rendszer koordinátorának lehetőséget kell adni arra, hogy hosszú távon gondolkodva a javaslatokra igent vagy nemet

mondjon. Célszerű a használókat felvilágosítani, hogy a kért szolgáltatás helyett mi áll a rendelkezésükre.

Nem szabad elveszíteni az ellenőrzést a költségvetés fölött, nem lehet meggondolatlanul egyre több és több rendszert, adatbázist stb. bevezetni. Alapos mérlegelés tárgyává kell tenni minden új számítógépes szolgáltatás bevezetését a könyvtár és az általa nyújtott ellátás szigorú szempontjai szerint.

/BENTLEY, S.–LaGUARDIA, Ch.: Bell, book, and budget: quenching the costs of computerized library resources. = Microcomputers for Information Management, 11. köt. 1. sz. 1994. p. 13–22./

(Orbán Éva)

OPAC: „homályos” vagy nyitott, nyilvános, elérhető és kooperatív? Előrelépések a természetes nyelvű információfeldolgozásban

Az online könyvtári katalógusok közismert OPAC (Open Public Access Catalogue) elnevezése talán nem a legszerencsésebb. A rövidítés homonimájának, a francia „opaque” szónak a jelentése ugyanis: átlátszatlan, tudatlan, nehézfejú. Ez az átvitt értelmű homályosság ma már egyre inkább érzékelhető gyengéje az online rendszereknek. A hagyományos kártyás katalógusokban a felhasználó végigpásztázhatta az anyagot a maga fizikai valóságában – ez csak türelem kérdése –, míg az online adatbázisban egyfajta „rejtett univerzummal” állunk szemben, amelynek mindig csak azt a szeletét láthatjuk, amely a feltett kérdésekre válaszként adatik.

A legnagyobb probléma akkor jelentkezik, ha a kérdésre adott válasz nem kielégítő a kérdező számára. Ilyenkor az esetek többségében újra kell kezdeni a keresést. A rendszerek tipikus válasza: „Nincs találat. Kérem fogalmazza meg a kérdést másként.” Ám ehhez a máskénthez a kereső semmiféle segítséget nem kap. Az OPAC katalógusokban való keresgélést a horgászáshoz lehet leginkább hasonlítani – vagy van kapás, vagy nincs. Segítséget az jelentene, ha a keresőkifejezés nyelvi sajátosságait alapul véve, a morfológiai, szintaktikai és esetleg szemantikai információkat felhasználva a rendszer felkínálná a továbblépés útjait.

Az online katalógusokban a tematikus keresés általában úgy történik, hogy a keresőprofil a rendszer összehasonlítja saját indexével, és pontos megfelelés esetén találatot jelez. A felhasználónak

tehát meg kell találnia azt az indexelésben alkalmazott tárgyszót, amely lefedi a kérdést. A kötött tárgyszójegyzékek prekoordinált tematikus indexelést tesznek lehetővé. A dokumentum tartalmát egy mondattal írjuk le, amelynek elemei a jegyzékből származnak, sorrendjük pedig egyfajta előre meghatározott szintaxist követ. A szintaxis általában kiköti, mely tárgyszavak lehetnek besorolási tételek, illetve az egyes elemeknek (földrajzi név, jelző, idő stb.) milyen sorrendben kell követniük egymást. Ez a fajta prekoordinált indexelés nagyfokú differenciálást, finomítást enged meg, csökkenve ezáltal a keresés zajosságát. Ugyanakkor azonban jelentős mértékben növekszik a index terjedelme és a keresés komplexitása.

Az eredménytelen keresőprofilok vizsgálata hasznos segítséget jelenthet az online katalógusok indexelési eljárásainak továbbfejlesztésénél. A francia GSI-Erli kutatóintézet által végzett ilyen tárgyú vizsgálatok az alábbi következtetésekre jutottak:

- > A tematikus keresések a leggyakoribbak, és ugyanakkor ezek járnak a legrosszabb eredménnyel.
- > A felhasználóknak segítségre van szükségük ahhoz, hogy a tárgyszójegyzék alapján a témát megtalálják, de ez a segítség a prekoordinált indexekben nehezen valósítható meg.
- > A tárgyszavak alfabetikus listája nem kielégítő segítség.
- > Az automatikus csonkolás nem megfelelő mechanizmus a keresés megkönnyítésére.